

*О. В. Малаш
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
НАН України*

ЛЕКСИКА З ЛІНГВОКУЛЬТУРНИМ ЗАБАРВЛЕННЯМ У НАРОДНИХ ПІСНЯХ БОЛГАР УКРАЇНИ

У статті розглядаються найпоширеніші болгарські національно-культурні символи у народних піснях болгар-переселенців, записаних різними дослідниками в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. на Півдні України. Автор аналізує образну систему болгарського пісенного фольклору поза межами метрополії на прикладах лінгвокультурно маркованих лексем та словосполук у народнопісенній ліриці. На основі опрацьованого лексичного матеріалу розроблено класифікацію знаків етнокультури болгар Бессарабії й Таврії.

Ключові слова: *болгари України, народна пісня, лінгвокультурологія, етносимвол, класифікація.*

Болгарська етномовна спільнота існує в Україні з кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. За переписом 2001 р. болгарське населення становить понад 200 тисяч, що є 0,4% від загальної кількості українських громадян. Сьогодні нащадки болгар-мігрантів компактно проживають в Одеській та Запорізькій областях, болгарські колонії є в Криму, у Кропивницькій, Закарпатській, Миколаївській областях.

Нагадаємо, що одне з найдавніших болгарських поселень України – Вільшанка – виникло на території сучасної Кропивниччини після закінчення Російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Засновниками Вільшанки були вихідці з с. Алфатар неподалік м. Силістри (північно-східний регіон Болгарії) [13, с. 39]. У першій половині ХІХ ст. міграція болгар до Бессарабії відбувалася найбільш інтенсивно: вже в 1819 р. болгари заснували на Одещині селище Табак, а потім на його базі створили місто Болград (де в 1858 р. з'явилася перша національна гімназія з друкарнею при ній) та понад 60 сіл [1, с. 131]. Упродовж першого десятиріччя ХІХ ст. на території сучасної Одеської області виникли поселення Чешма-Варуїта, або Чушмелій (нині Криничне), Чийшия (сучасна назва – Городне), Великий Буялик (у 1924–2016 рр. Благоево), Малий Буялик (нині Іванове), Камчик (нині Зоря), Гюльмен (тепер Ярове), Арса (Євгенівка) та ін. Болгари-переселенці отримували невеликі земельні наділи, звільнялися від військової служби та податків. Болгарська мова визнавалася офіційною регіональною мовою в округах, де її носіїв було найбільше [1, с. 131, 164].

1856 р. було завершено Кримську війну (1853–1856 рр.), у якій російська армія зазнала поразки й, за умовами Паризького мирного договору, Бессарабію було поділено між Російською імперією та Молдовським князівством. Зокрема, до Молдовського князівства відійшли Болград (1878 р. його знову передано Російській імперії) та селища довкола Болграда, де проживали переселенці, у тому числі й болгари. Умови, в яких опинилися

колоністи, були набагато гіршими, ніж доти. Переселенці спробували чинити опір вимогам молдовського уряду, за що були жорстоко покарані. Тож, скориставшись наданим під час поділу Бессарабії правом переміщуватися до Російської імперії, частина бессарабських болгар мігрувала до Таврійської губернії. Так на території теперішньої Запорізької області виникли села Олександрівка, Преслав, Полоузівка, Долній Чушмелій (нині Степанівка), Горній Чушмелій (тепер Богданівка), Цареводарівка (Ботієве), Вайсал (Лозоватка) та ін. У Криму болгарські колонії сформувалися на початку ХІХ ст. — у Кишлаві, Балта-Чокрак, Старому Криму; регіони компактного проживання болгар дістали назву Болгарщина [1, с. 50–88; 10, с. 16–20; 12, с. 19–41].

Українські філологи І. О. Андрющенко, С. Б. Бернштейн, С. І. Георгієва, Н. М. Гончар, Е. І. Зеленіна (Полтораднева), Л. П. Зеленко, В. О. Колесник, І. А. Стоянов, Е. П. Стоянова, С. Д. Топалов, О. Б. Червенко та ін. присвятили свої праці найрізноманітнішим аспектам болгарського мовного острова в Україні – болгарському мовно-правовому та культурному питанню на Одещині, в Запорізькій області та в Криму, міжмовним контактам, топо- й антропонімії болгарського острівного ідіому тощо.

Утім дотепер лишається малодослідженим лінгвістичний бік одного з найважливіших складників болгарської мови – усної народної творчості, яка щедро постачає інформацією про непересічний світ болгарського етносоціуму.

Метою цієї статті є висвітлення лінгвокультурної семантики для різних груп лексики, яка використовується в народнопісенних текстах, та акцентувати на її символізмі.

Об'єктом нашого дослідження стали етнокультурні символи в народних піснях, записаних різними дослідниками в Україні. Предмет дослідження – особливості функціонування символів, вербалізація констант матеріальної й духовної культури в пісенному фольклорі.

Поняття “символ” має багато найрізноманітніших трактувань у гуманітарних дисциплінах. Символ постає як умовне позначення явища, процесу, як те, що відбиває певну думку або ідею. Лінгвокультурологи й етнолінгвісти наголошують на важливості словесних символів як чинників національної самоідентифікації, як ретрансляторів усього того, що є історично значущим, відображає духовні цінності етносу, та як скарбниці національної пам'яті [5, с. 92]. С. Гатальська наголошує на тому, що символи – найважливіший механізм пам'яті культури [4, с. 205–207]. Оскільки мова взаємодіє з найрізноманітнішими позамовними контекстами, відображаючи у словниковому складі особливості життя, уявлень, стереотипів етносу, то питання символіки органічно вписуються й до переліку нагальних проблем мовознавства.

В. В. Жайворонок зауважує, що етносимволічне наповнення має не лише слово, а й реалія, яка цим словом позначається [7, с. 3–4]. Поза

сумнівами, етнокультурні символи віддзеркалюють систему цінностей та ідеалів, і найбільш активно та своєрідно ці процеси відбуваються саме у фольклорі.

Символові властивий вихід поза межі часу та простору, але при цьому він не пориває зв'язку з низкою ситуацій, що його генерували, з культурно-історичною традицією, з колективним досвідом носіїв мови, заховуючи в собі світобачення цього колективу, його естетику, етичні норми [11, с. 47–52].

Болгарські вчені у метрополії (М. Кітанова, Й. Кірілова, К. Мічева-Пейчева та ін.) більше акцентують на власне болгарських семантичних наповненнях універсальних понять, тоді як в українській лінгвістиці є дослідження, зосереджені саме на знаках етнокультури, – І. О. Голубовської, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. І. Кононенка, Л. В. Савченко, Н. О. Мех та ін., а також “Словник символів культури України” за редакцією В. П. Коцура, В. В. Куйбіди й О. І. Потапенка. Причому саме українські науковці приділяють значну увагу пісенному фольклору як джерелу національної етносимволіки.

На жаль, спеціальних досліджень, де мовознавці зверталися саме до болгарського мовного острова, ми дотепер не виявили. Саме на бажанні заповнити інформаційно-аналітичні лакуни в царині української болгаристики ґрунтується наша розвідка.

Джерельною базою дослідження стали тексти народних пісень, записаних у ХХ–ХХІ ст. від нащадків болгарських переселенців: “Български народни песни от Украина и Крим” С. Цветка (2005); “Български фолклор от Северното Приазовие” О. Червенко (2012); “Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР” Н. Кауфмана в 2 т. (1982). Врахувавши досвід наших попередників – етнолінгвістів і лінгвокультурологів (В. П. Коцура, В. В. Куйбіди, О. І. Потапенка [6, с. 3–4], Н. М. Шарманової [19, с. 129–137]) – у систематизації українського етномовного матеріалу, ми побачили, що **вербальні символи болгарської етнокультури**, згадані в народних піснях переселенців в Україні, можна віднести до таких **тематичних груп**:

1. Природа. До цієї парадигми входять найменування об'єктів неживої природи – *водá*, *слънце* “сонце”, *месечина* “місяць”, *кáмък* “камінь”. *Юдá дълбока* (літ. *водá дълбока* “вода глибока”) зазвичай позначає ставок, озеро чи річку, що являє собою якусь перешкоду на шляху, зокрема, оберігає від необачних учинків. Цю функцію може виконувати й слово *рика́* “річка”. Так, одружений чоловік, намагаючись позбутися набридливої залицяльниці, нагадує їй, що їх розділяє вода, ріка: *Че тамка има рика дълока, не моеш да я проплувеш* (Бо там є річка глибока, ти не зможеш її переплисти) [17, с. 62]. Крім того, вода може нести й смерть – у ній топиться нещасливий закоханий: *Де има рика дълока, Радо льо? Да ида, да са юдавя, Радо льо* (Де є річка глибока, ой Радо? Щоб піти та втопитися, ой Радо) [17, с. 41].

Більш розмаїтим виявився перелік найменувань, пов'язаних із живою природою. Це назви рослин – *áбълка*, *ябълка* “яблуко, яблуня”, *босілек*

(*ранбосілек*) “васильки”, *гюл* “пахуча олієносна троянда”, *л'озе* “виноградник”, *трендафел*, *трандавил* “троянда, зокрема дика”, *череша*, *чуреша*, *черяша* “черешня”, тварин – *гълъб* “голуб”, *кукувіца* “зозуля”, *петел* “півень”, *кон*, *к'ончи* “кінь, коник”, *прилепче* “кажан”, *ягне* “ягня”. Також до етносимволів, що позначають живу природу, можна віднести назви різних топосів: *горá* “ліс”, *ніва*, *полé*, а також *градінка* “квітник, садок”.

Найменування *горá* “ліс” у піснях болгарських переселенців має мало спільного з реальними географічними умовами, в яких уже понад два століття проживають носії ідіому. На відміну від багатої на ліси метрополії, місце компактного поселення українських болгар – причорноморські та приазовські степи. Отже, *горá зилéна* у фольклорі переселенців акумулює народну пам'ять про їхню історичну батьківщину – Болгарію.

Градінка, *градінчица* у болгарському переселенському ідіомі, як і в говірках метрополії, використовується переважно у значенні “квітковий сад”. Мотивувальна лексема, від якої походять ці назви – *градя* < *gorditi “споруджувати, огороджувати”. Тобто це – відокремлене не лише від господарського подвір'я, а й узагалі від буденності місце, де людина (найчастіше дівчина) може відпочити після праці, подрімати, помріяти про кохання.

Назви звичайних природних об'єктів у фольклорі набувають магічних, містичних властивостей. Так, скажімо, яблука *пусрибрéни*, *пузлатéни* “посріблені, позолочені” (золото й срібло – символ добробуту, щастя) стають оберегами молодят [17, с. 59]. Поширені і в Болгарії, і в українських причорноморських та приазовських степах, де проживають болгары, *жълта д'юля* “жовта айва”, *бяло грозди* “білий виноград”, у народній пісні, виявляється, мають цілющу силу, можуть вилікувати від смертельних недуг, але проблема в тім, що хворий потребує ліків узимку, коли їх неможливо дістати [8, с. 658]. *Билін-утр'ова* (вочевидь, *Hyoscyamus L.*, блекота, пор. материкові *блен*, *блян*, *блéно б'іле* “тс.”) – рослина, відвар якої випиває дівчина, дізнавшись, що коханого одружили з іншою [17, с. 33–34]. Природа може й порушити власні закони, стаючи на захист покривдженої людини. В одній із пісень героїня, намагаючись вирватися з рук моряків, чує з їхніх вуст кпин – мовляв, ми тебе відпустимо, *кога пусни върба грозди и бял камън – бял тръндафил* (коли на вербі виросте виноград, а на білому камені – білі троянди) [9, с. 314–315]. (Адже й вислів *кога върба роди грозде* (коли на вербі вродить виноград, тобто ніколи) для болгарської пареміології є знаковим, із огляду на стигматизацію верби через те, що вона не дає їстівних плодів). І природа творить для дівчини диво: на вербі виростає виноград, а на камені – троянди [9, с. 314–315].

Болгарська народна лірика безпосередньо, відверто називає рослини, що є етнічними символами: *Турска ми душа мириши на зилен бъзов корено*, *бългърца душа мириши на зилен ранен босилек и на миризлива ябълка* (Мені турецька душа пахне зеленим бузиновим коренем, болгарська душа пахне

зеленими ранніми васильками й запашним яблуком) [9, с. 173]. Тут, як бачимо, різкий, неприємний запах бузини асоціюється з чужиною, натомість приємні пахощі яблук та васильків – із рідною стороною.

Серед тварин, згаданих у болгарській народнопісенній ліриці, особливе місце посідає кінь. *Коньо мой другарьо* “коню, мій товаришу” [8, с. 200], *шаро конче* [8, с. 192] (достеменно не з’ясовано, чи *шаро* – видозмінене болг. *шарено* “пістряве”, пор. *шарено ягне* “пістряве ягня” [8, с. 185]; “в яблуках (про коня)”, чи походить від укр. *шарий* “сірий, сивий”), *бърза коня лястугрива* “прудкий кінь ластогривий (імовірно, сивогривий, кольору пір’я ластівки. – О. М.)” [16, с. 142] – кінь символізує частину кочового ества болгарина. Кінь – співрозмовник: герой *коньом тихо юдгварше* “коневі стиха відповідав” [16, с. 25]. Навіть ненависний турок змальовується в його шанобливій бесіді з конем: “*конче джана*”, – звертається парубок до свого відданого друга й помічника, що означає “коніку, душе моя” [16, с. 25]. І привабливість нареченої вимірюється бажанням нареченого розлучитися заради неї з найдорожчим – конем: “*прудай конче, зими я*” (“продай коника, візьми її”) [16, с. 25]. Життя та здоров’я коня настільки цінне, що парубок не хоче втомлювати його тривалими далекими мандрами в пошуках майбутньої нареченої: *храни ми, мамо, кончето, храни го, мамо, гледай го, със бял го ориз назоби, с ройно го вино напои, ша уда <...> ша сглявам, ша сглявам моми влахинки* (годууй, мамо, мого коника, годууй його, гляди його, білим рисом його харчуй, щедро його вином напувай, а я піду <...> на оглядини, дивитися на дівчат волоських) [8, с. 260].

Гълъб “голуб” слугує посередником та провідником між людьми, які мешкають далеко одне від одного та з певних причин не можуть зустрітися: *Сиви, бели гълъби, накъдя сти литяли? – Фърчали сми, литяли, крѝ царюви дурови* (Сиві, білі голуби, куди ви літали? – Ми літали біля царевого двору) [8, с. 59]. На голубів перетворюються свати та прибувають у різдвяну пору до оселі нареченої. У тіло птаха вселяється душа померлої близької людини: *ни съм, Стуене, гълъба, а най съм твойта майчица* (Я, Стояне, не голубка, я твоя матінка) [9, с. 148].

2. Людина. Болгарські народні пісні раз у раз акцентують на таких ключових для традиційної культури образах, як *мъжка рѝжба* “син”, *момá* “дівчина”, *юнак* “хлопець із найкращих; богатир”, *момък* “парубок”, *лудо-младо* “парубок із поривною вдачею”. У народному поетичному епосі згадано й назви спорідненості: *майка* (*мале*), *тѝйно* “тато”, *сінко*, *брат*, *сестра*, *свекърва*, *шѝрка* “донька” тощо, які набувають особливого етнокультурного забарвлення: мати – божество навіть для асоціального персонажа; брат – охоронець та оборонець юної сестри, свекруха – знавиця чорної магії, *душманка* тощо.

Частини тіла, згадані у народнопісенних текстах, ілюструють сформований болгарською традицією еталон вроди (найчастіше дівочої): *руса косá* “світле волосся”, *чѝрни очі*, *бяло лице*, *тѝнкото крѝсче* “тонкий

стан”, *права сньга* “рівний стан”, *ліци лебедно* “лице, як перо лебедя”, *кру́гли бұзи чьрвѣни* “круглі червоні щоки”.

3. Міфічні істоти та релігійні постаті. До таких, зокрема, належить *божа́ майка*, яку можна сприймати і як християнську Богородицю, і як язичницьку матір Сонця. Крім того, болгарський народний епос залюбки експлуатує колоритну міфічну постать *зме́й* (*змéйно*). Змій переслідує дівчину (вдається до домагання), але й закохує її в себе (впливає на її емоції). Окремі пісні присвячені постатям святих – *свят Геóрги* “святий Георгій, святий Юрій” та *свѣтѣ Ілія* “святий Ілля”, – які перемагають у двобої хтонічних істот; *свѣтѣ Пѣтър* “святий Петро”, *свѣтѣ Мѣтър* “Святий Дмитро”, – що співають найгарніших пісень, *свѣтѣ Івѣн* “святий Іван”, якому сняться дивні сни. Святий Петро та святий Іван фігурують як провідники до раю, вирішують, кого пустити, а кого прогнати.

Божа Мати – *Божа Майка* – в піснях, записаних від українських болгар, майже ніколи не буває по-материнськи доброю; за нашими спостереженнями, з іменем цього персонажа найчастіше вживається слово *проклѣла* “прокляла”. Мати Божа у фольклорі болгар-переселенців – утілення не доброти й емпатії, а порядку та справедливості. Вона проклинає непоштиві дерева, змушуючи плющ тремтіти, а осику – рости на найгірших місцях.

В обрядовій поезії центральним персонажем стає *Пипиру́да-ля́да* – дівчина-метелик, яку люди посилають до неба просити в посуху дощу. *Пеперу́да* – синкретичний образ посередника між мешканцями земного й потойбічного світу: 1) комаха, що вміє літати й може полинути до неба, а потім повернутися до людей; 2) дитина-сирота, яку “не шкода” посилати в небезпечну подорож на той світ; 3) убрана в зелене, чим утілює життєву силу, яку має забезпечити дощ [17, с. 33–34]. Щодо *ля́да*, то, на нашу думку, це може бути спотворене *ля́та* “літає” – в одному з варіантів розшифрування дослідники пропонують тлумачити фразу як *Пиперу́да ля́та* “Метелик літає” [16, с. 33], в іншій пісні цієї ж збірки – *Пиперу́да ля́да* [17, с. 34], де *ля́да*, можливо, є наслідком асиміляції *ля́та* “літає” попереднім *пеперу́да*, що підтверджують, зокрема, й автори Болгарського етимологічного словника [2, с. 588]; *Пеперуда ля́тала* “Метелик літав” [8, с. 65]. Отже, ключовим в образі персонажа Пеперуда стає політ; можливий також зв’язок із псл. **lęd-* “долина, необроблена земля” [2, с. 345] – із зеленню, свіжістю, життям.

4. Артефакти. До цієї групи належать споруди та їхні частини – *чѣркова* “церква, храм”, *пóрти* “ворота”, *пѣнджура* “вікно”, *гирѣн* (літ. *герѣн*) “криниця, найчастіше з журавлем”, *кля́деницѣ* (літ. *кля́денецѣ*) “криниця, найчастіше з валом”, знаряддя праці – *врѣтѣну* “веретено”, *ю́рка* (*у́рка*) “прядка” (літ. *ху́рка*).

Кля́деницѣ “колодязь” є символом вічного життя. Помираючи від важких ран, хлопець, аби лишити по собі згадку навіки, заповідає своїм рідним або друзям: *над крака ми кладеници изкопайте* (біля моїх ніг криницю

викопайте), аби кожен, хто минає повз його могилу, міг напитися води [9, с. 156].

Етносимволічне наповнення мають також назви наїдків та напоїв – *крàвай* “коровай”, *мáнджа* “тушкована з м’ясом піджарка з овочів та борошна”, *милі́на* “святковий пиріг із листкового прісного тіста з сирною начинкою”, *пі́та* “коржик із прісного тіста”, *чёрна кукóшка* “чорна курка”, *ві́ну чървѐну* “червоне вино”, *рòйну ві́ну* (літ. *ру́йно ві́но*), *ракі́я* “горілка”.

Щодо перекладу фольклорної назви напою *ру́йно ві́но*, то тут існує кілька тлумачень. З одного боку, *ру́ен* може означати “той, що ллється щедро” та вступати у семантико-етимологічний зв’язок із лексемами, утвореними від індоєвропейських основ **rei-*, **roi-*, пор. болг. *порóй* “злива”, укр. *ринути* “политися рясно”, а з іншого – можлива спорідненість і з *руй* (*Rhus cotinus* L., скумпія), рослиною, яка є природним жовтим барвником [3, с. 340]. Отже, *ру́йно ві́но* може означати як “біле вино”, так і “вино, що ллється щедро”. Втім в одній із пісень уживається *ру́йно ві́но чървѐно* [9, с. 275], яке, ймовірно, перекладається як “червоне вино, що тече рікою”.

Яскравими ідентифікаторами етнічної ідентичності стають назви предметів одягу, прикрас: *алтѐн* “шийна прикраса з монет”, *бу́ло* “весільне покривало нареченої”, *герда́н* “стрічка, розшита намистинами”, *грíмна* (літ. *грíвна*) “круглий скляний браслет, витий браслет зі срібла або міді, без застібки” [18, с. 372], *прѣстьѐн* (літ. *прѣстен*), *пóяс*.

Пояс символізує поділ людського тіла на горішню та долішню частину. В описах сутічок одне з характерних свідчень перемоги – коли супротивник провалюється в землю. Увігнання персонажа *ду поясе купринену* (до пояса шовкового) [16, с. 138] за межі видимого світу (з *яви у наву*) позначає найбільш напружений момент у поєдинку, адже наступним кроком може стати або визволення й перемога, або загибель.

Жіночий пояс – оберіг дитини, символ материнського лона, втілення матеріної надії; у піснях його наділено чарівною здатністю врятувати дитя, яке лишилося в екстремальних умовах. Це проілюстровано піснею про болгарку – турецьку рабіню, якій господар наказав покинути немовля, але молода мати натомість зняла з себе *синя пристилка* “синій фартух” і *пояс копринен* “пояс шовковий” та змайструвала синові колиску, вірячи, що він виживе, виросте й помститься поневолювачам [9, с. 40].

Особливе місце серед етносимволів-артефактів посідає *кі́тка* “невеличкий букет із кількох ритуальних рослин”. Букет виготовляється з таких рослин, як васильки – *кі́тка босі́лкова* “васильковий букетик”, *кі́тка сменováнката* “цминовий букетик” [8, с. 196], *кі́тка ранбосі́лката* “букетик із ранніх васильків” [9, с. 662]. Безпосередній зв’язок цього предмета із коханням, заручинами, одруженням відображено у словосполуках *ві́я кі́тка* “звивати букет” – дівчина виготовляє його, аби показати, що не має пари; *зѐма кі́тка* “забрати букет” – хлопець крадькома (а іноді й відкрито) виймає *кі́тка* з дівочої зачіски, й це свідчить про те, що

юнка йому подобається. Якщо хлопець носить при собі букетик, то це означає, що він у парі, адже цей букетик дістався йому від коханої дівчини [9, с. 662]. Також до символів, пов'язаних із весіллям, належить *винчє* “віночок”; дівчина починає зивати його з польових квітів ще задовго до пропозиції руки та серця; проте сам процес зивання віночка означає, що вона готова до одруження.

До артефактів, що згадані в болгарській народних піснях, належать і музичні інструменти – *гайда* “волинка”, *гайдўлка* (літ. *гьдўлка*) “струнний смичковий інструмент”, *кавал* “духовий інструмент із дерева та металу”, *свірчица* “сопілка”. Серед усіх найменувань музичних інструментів перше місце за поширеністю посідає *мєден кавал*, зовні подібний до української сопілки, але виготовлений не лише з дерева, а й із міді. У лінгвокультурному плані *кавал* – символ юності, бадьорості, кохання: на ньому грають юнаки на побаченні, щоб сподобатися дівчині; цей інструмент звучить на посиденьках, єднаючи залюблену пару у вокально-інструментальний дует; на ньому грають музики весіллях. На звук *кавала* йде закохана юнка, шукаючи свого милого [17, с. 73].

5. Народні ритуали та свята: *сва́дба* “весілля”, *сидє́нка* (*седя́нка*, *седя́нчица*), *суба́т* (літ. *соба́т*) “частування; вечорниці”, *у́ро* “хоро, болгарський народний танок”.

Майже третину народнопісенної лірики болгар України присвячено такому етнокультурному явищу, як *седя́нка*. Відомо, що *седє́нки* (посиденьки) влаштовувала непошлюблена молодь після закінчення польових робіт – на майдані або в оселі однієї з дівчат. Учасниці зустрічі робили кожна свою справу – пряли, шили, вишивали, плели. Звісно ж, у посиденьках брали участь і парубки, які намагалися залицятися до дівчат [18, с. 369].

6. Власні назви. Ономастичні одиниці є потужною етнокультурною ланкою, що зв'язує мовний острів із метрополією. Так, в аналізованих піснях, що були записані у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., фігурують топоніми *Га́брову*, *Слі́вен*, *Заго́ра*, ороніми *Стара Планина́* (найбільший гірський масив Болгарії, що тягнеться від заходу до сходу країни), *Ирѝн Пирѝн планина́* “гора Пірін”, *Ца́риград* (Царгород – поетична назва Константинополя, столиці Візантійської імперії). Невідому, казкову землю символізує місто *Дрянóполє* (болгарський народний варіант давньогрецької назви *Адріанополь* – нині м. *Едирне* на північному заході сучасної Туреччини, – деетимологізований у *дряно́ полє* “кизилове поле”). Причому деетимологізація призводить до розчленування складної назви на елементи, творення композитних найменувань: *в Царюм град* “в Царів город”, *в дренoм полє* “в кизиловому полі” [8, с. 212]. Назва болгарської та водночас української річки *Ду́нав* (*Ду́нава*), *Дунáй* вшановується в піснях навіть тих регіонів українського Півдня, які географічно далекі від берегів Дунаю.

Антропонімія також відзначається своїм розмаїттям. Імена *Димітьър* (*Дімо*), *Донка*, *Енка*, *Іван*, *Каліна*, *Маріна* (*Марінка*), *Рада* (*Радка*), *Стоян* (*Стувян*, *Стуєн*), *Тодора* (*Тодорка*, *Тудора*), *Яна* у супроводі усталених епітетів пронизують пісенний текст, насичуючи його колоритними посталями.

7. Числа. Як відомо, зародження й розвиток категорії числа, її реалізація в мові є відображенням становлення абстрактного мислення [15, с. 5]. Математика органічно ввійшла до системи міфологічних уявлень, закріпивши за числами певні надприродні властивості. Так, числа, які стало реалізуватися в людському повсякденні, набували статусу магічних.

У піснях фігурують числа *девет*, *два*, *три*, *седем*, *триста*, рідше інші. За нашими спостереженнями, ядро болгарської символічної нумерології в народній пісні – *девет* “дев’ять”, що повторюється в одному творі в різних комбінаціях. Потрібно *девет чіфта* “дев’ять пар” волів, аби витягти синицю, яка застрягла в землі [16, с. 139]. Дев’ять років триває загадкова хвороба дівчини, допоки розповідає батькам правду [17, с. 80] Дев’ять років герой годує свого коня, перш ніж рушити на війну з турками [16, с. 45]. Дев’ять років не народжує корова, аж поки хлопець, її господар, не йде по допомогу до дівчини-перевертня [16, с. 131].

Можливо, ця підвищена увага до дев’ятки зумовлена її повторюваністю в життєвому циклі людини – 9 місяців дитина перебуває в утробі матері. Водночас дев’ятку спостерігаємо і в демонології – дев’ятиголові хтонічні істоти (змій, дракон).

8. Кольори. Тематична група найменувань кольорів також входить до системи мовних знаків, через які розкриваються особливості культури та світогляду мовців. Болгарські фольклорні тексти містять низку типових колоративів – *бял*, *червєн*, *зелєн*, *чєрен*. Білий колір у болгарській народній поезії стає символом усього чистого, непорочного, світлого, сонячного, еталонного: “*бялу Дони*”, “*бяла Рада*”, “*бяла българка*” – звертаються парубки до білолицих дівчат, *бяла и красива* має бути юнка, аби в неї закохалися. В одній з пісень протиставлено *грозната Янка* “потворну Янку” та *бяла Калинка* “білу Калинку” [16, с. 29], таким чином білий колір утілює абсолютний ідеал вроди. Білою барвою змальовує народний поет і рідний Дунай, берегів якого болгари намагалися триматися навіть після свого переселення з метрополії – *бял(а) Дунав(а)*. Білий колір пов’язаний з молоком – першою їжею дитини, – і, за народними уявленнями, впливає й на білизну обличчя [17, с. 90]. Загалом білий має животворчу силу дня, світла, молока [14, с. 126]. Саме тому біла барва така важлива в палітрі шлюбного ритуалу. Обов’язковою весільною обрядовою стравою є *бяли краваи* “білі короваї” [16, с. 21], що вважаються символом сонця та випікаються за особливим рецептом. Навіть посуд, у якомуносять воду для приготування весільних наїдків, має бути білий – *бяли бькари* “білі відра” [16, с. 21], щоб і доля молодих була осяйною.

Інші кольори, які також належать до етносимволічних, у народних піснях болгар України фігурують у дещо обмеженій кількості лінгвокультурно маркованих сполук: *гурá зилéна* “ліс зелений” (місце сили для болгарського воїна чи народного месника), *áлено цвéте* “червоний цвіт” (велика червона квітка герані, півонії, троянди чи маку, закріплена в дівочій зачісці, як знак того, що юнка не має пари), *червéна я́бълка* “червоне яблуко” (до стиглого яблука уподібнювали здорову рум'яну дівчину), *ві́ну чървéну* “вино червоне” (ритуальний напій у болгарському застіллі) тощо.

Чорний колір у болгарській етнокультурі найчастіше асоціюється з усім негативним – ніччю, хворобою, смертю, злиднями. В одному з передноворічних ворожінь у болгарському селі Городне (Чийшия) дівчата виконують пісню, яка метафорично описує різних наречених. Якщо дівчина чує на свою адресу слова “*чéрен манóфил*” (“чорний матрац”), то вірять, що їй судився вбогий чоловік [18, с. 402].

Часом етносимволи сплітаються в цілісні словосполучення, наповнені абсурдними смислами. Наприклад, числовий символ *дéвет* “дев'ять”, поєднуючись із рослинним символом *я́бълка* “яблуко”, набуває семантики чогось неможливого: герой радить дівчині, аби спекатися сватів від нелюбого нареченого, просити в них *дeвътъгодишна я́бълка* “дев'ятирічне яблуко” як викуп [9, с. 282].

Отже, етносимволи в народних піснях болгар України умовно відходять до восьми тематичних груп: природа, людина, міфорелігійні постаті, артефакти, події й ритуали, оніми, числа та кольори. Знаковими для болгарської етнокультури є такі вербалізовані поняття, як “сediaнка” (дошлюбні молодіжні посиденьки), “кавал” (духовий музичний інструмент, неодмінний атрибут свята й буднів), містичне число 9 та сповнений символіки чистоти й світла білий колір. Високий лінгвокультурний потенціал мають топоніми, що підтримують історичний зв'язок із метрополією.

Л і т е р а т у р а :

1. Андрющенко І. А. Кримските българи / І. А. Андрющенко, В. Б. Недева // У кримській оселі. Вірмени. Болгари. Греки. Німці. Українці. – Сімферополь: ДІАЙПІ, 2007. – С. 50–88.
2. Български етимологичен речник. Т. 3 (Крес – Минго1). 2-о изд. / Съст. Вл. Георгиев, Р. Бернар, Ст. Илчев, М. Чальков и др. – София : Акад. изд-во “Проф. Марин Дринов”, 2012. – 805 с.
3. Български етимологичен речник. Т. 6 (Пускам – Словар1). / В. Атанасов, Хр. Дейкова, Д. Димитрова-Годорова, У. Дукова и др. – София : Акад. изд-во “Проф. Марин Дринов”, 2002. – 445 с.
4. Гатальська С. М. Філософія культури / Стелла Миколаївна Гатальська. – К. : Либідь, 2005. – 328 с.
5. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.

6. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
7. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури : словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
8. *Кауфман Н.* Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР : в 2 т. Т. 1 / Н. Кауфман. – София : БАН, 1982. – 720 с.
9. *Кауфман Н.* Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР : в 2 т. Т. 2 / Н. Кауфман. – София : БАН, 1982. – 943 с.
10. *Киссе А. И.* Возрождение болгар Украины / А. И. Киссе. – Одесса : Optimum, 2006. – 288 с.
11. *Кононенко В. І.* Символи української мови / Віталій Іванович Кононенко. – К.-Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – 440 с.
12. *Митков В.* Болгары в Таврии: 150 лет истории / В. Митков. – Запорожье : Интер-М., 2012. – 100 с.
13. *Наулко В.* Хто і відколи живе в Україні / В. Наулко. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.
14. *Раденкович Л.* Символика цвета в славянских заговорах / Л. Раденкович // Славянский и балканский фольклор. – М. : Наука, 1989. – С. 123–148.
15. *Таранець В. Г.* Походження поняття числа і його мовної реалізації / В. Г. Таранець. – Одеса : Астропринт, 1999. – 116 с.
16. *Цветко С.* Български народни песни от Украина и Крим / С. Цветко. – София : Акад. изд-во “Проф. Марин Дринов”, 2005. – 179 с.
17. *Червенко О. Б.* Болгарський фольклор Північного Приазов'я / О. Б. Червенко. – Бердянськ, 2012. – 125 с.
18. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии / кол. авт. : А. В. Шабашов, Н. Н. Червенков, Л. В. Субботин, М. Д. Пинти и др. – Одесса : Астропринт, 2003. – 792 с.
19. *Шарманова Н. М.* Етнолінгвістика / Наталя Миколаївна Шарманова. – Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. – 192 с.

R e f e r e n c e s :

1. *Andriuschenko I. A.* Krimskite bulgari [The Crimean Bulgarians] / I. A. Andriuschenko, V. B. Nedeva // U krymskij oseli. Virmeny. Bolhary. Hreky. Nimtsi. Ukraintsi. – Simferopol: DIP, 2007. – S. 50–88.
2. Bulgarski etimologichen rechnik [Bulgarian etymological dictionary]. Т. 3 (Kres – Mingo1). 2-o izd. / Sost. Vl. Georgiev, R. Bernar, St. Ilchev, M. Chalukov i dr. – Sofiia : Akad. izd-vo “Prof. Marin Drinov”, 2012. – 805 s.
3. Bulgarski etimologichen rechnik [Bulgarian etymological dictionary]. Т. 6 (Puskam – Slovar1) / V. Atanasov, Khr. Dejкова, D. Dimitrova-Todorova, U. Dukova i dr. – Sofiia : Akad. izd-vo “Prof. Marin Drinov”, 2002. – 445 s.
4. *Hatalska S. M.* Filosofiiia kultury [Philosophy of the culture] / Stella Mykolaivna Hatalska. – K. : Lybid, 2005. – 328 s.

5. *Doroz V. F.* Ukrainska mova v dialozi kultur [Ukrainian language in the dialog between the cultures: study guide] / V. F. Doroz. – K. : Lenvit, 2010. – 320 s.
6. Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of Ukrainian cultural signs] / za zah. red. V. P. Kotsura, O. I. Potapenko, V. V. Kujbidy. – 5-e vyd. – Korsun-Shevchenkivskiy : FOP Havryshenko V. M., 2015. – 912 s.
7. *Zhajvoronok V. V.* Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk [Ukrainian ethnoculture signs: glossary]. – K. : Dovira, 2006. – 703 s.
8. *Kaufman N.* Narodni pesni na bulgarite ot Ukrainska i Moldavska SSR: v 2 t. [Folk songs from the Bulgarians in Ukrainian and Moldavian SSR. In 2 vol.] T. 1 / N. Kaufman. – Sofiia : BAN, 1982. – 720 s.
9. *Kaufman N.* Narodni pesni na bulgarite ot Ukrainska i Moldavska SSR [Folk songs from the Bulgarians in Ukrainian and Moldavian SSR] : v 2 t. T. 2 / N. Kaufman. – Sofiia : BAN, 1982. – 943 s.
10. *Kisse A. I.* Vozrozhdenie bolgar Ukrainy [Revival of the Bulgarians in Ukraine] / A. I. Kisse. – Odessa : Optimum, 2006. – 288 s.
11. *Kononenko V. I.* Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian culture] / Vitalii Ivanovych Kononenko. – K.–Ivano-Frankivsk : Vyd-vo Prykarpatskoho nats. un-tu im. V. Stefanyka, 2013. – 440 s.
12. *Mitkov V.* Bolgary v Tavrii: 150 let istorii [The Bulgarians in Tauria: 150 years of the history] / V. Mitkov. – Zaporozhie : Inter-M, 2012. – 100 s.
13. *Naulko V.* Khto i vidkoly zhyve v Ukraini [Who and how long has been living in Ukraine] / V. Naulko. – K. : Holov. spetsializ. red. lit. movamy nats. menshyn Ukrainy, 1998. – 80 s.
14. *Radenkovich L.* Simvolika tsveta v slavianskikh zagovorakh [Color symbolic in the Slavonic charms] / L. Radenkovich // Slavianskii i balkanskii folklor. – M. : Nauka, 1989. – S. 123–148.
15. *Taranets V. H.* Pokhodzhennia poniattia chysla i joho movnoi realizatsii [Origin of the conception ‘number’ and its lingual realizing] / V. H. Taranets. – Odesa : Astroprint, 1999. – 116 s.
16. *Tsvetko S.* Bulgarski narodni pesni ot Ukrajna i Krim [Bulgarian folk songs from Ukraine and the Crimea] / S. Tsvetko. – Sofiia : Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 2005. – 179 s.
17. *Chervenko O. B.* Bolharskyi folklor Pivnichnoho Pryazovia [Bulgarian folklore from the Northern Pryazovia] / O. B. Chervenko. – Berdiansk, 2012. – 125 s.
18. Chiishiiia: ocherki istorii i etnografii bolgarskogo sela Gorodnee v Bessarabii [Chyishyia: sketches on the history and ethnology of the Bulgarian village Horodnie in Bessarabiia] / Kol. avt. : A. V. Shabashov, N. N. Chervenkov, L. V. Subbotin, M. D. Pinti i dr. – Odessa : Astroprint, 2003. – 792 s.
19. *Sharmanova N. M.* Etnolinhvistyka [Ethnolinguistics] / Natalya Mykolaivna Sharmanova. – Kryvyyi Rih : NPP ASTERIKS, 2015. – 192 s.

Малаш А. В. *Лексика с лингвокультурной окраской в народных песнях болгар Украины.*

В статье рассматриваются наиболее распространенные болгарские национально-культурные символы в народных песнях болгар-переселенцев, записанных разными исследователями во второй половине XX – в начале XXI вв. на Юге Украины. Автор

аналізує образну систему болгарського песенного фольклору вне метрополіи на прикладах лінгвокультурно маркованих лексем і словосочетаній в народнопесенній ліриці. На основі вивчення матеріалу розроблена класифікація знаків етнокультури болгар Бессарабії і Таврії.

Ключеві слова: болгары України, народная песня, лінгвокультурологія, етносимвол, класифікація.

Malash O. V. Vocabulary with linguistic and cultural coloring in folk songs from the Bulgarians in Ukraine.

The article is devoted to the most widespread Bulgarian national and cultural symbols in the Bulgarian migrants' folk songs recorded by different scholars in the last half of 20th – first decade of 21st century in the South of Ukraine. The author analyzes the system of the images in the Bulgarian song folklore beyond their mother country – in Odessa, Zaporizhya and Mykolaiv region, and in the Crimea. Linguocultural view to the oral folk arts can reveal much important information related to the preserved traditions, rituals, faiths and stereotypes. The author concludes that there are eight groups of verbal ethnic symbols found in the Bulgarian folk songs of Bessarabia and Tauria – nature, human, mythical persons, artefacts, proper names, colors, numbers, and folk rituals and fests. The analysis shows that the most significant symbols in the Bulgarian ethnoculture are verbalized signs like “sedyanka” (youth gathering), “kaval” (a wind musical instrument), a mystical digit 9 and white color symbolizing purity and shine. The placenames support the historical intercommunication with the mother country.

Keywords: Bulgarians in Ukraine, folk song, linguoculturology, ethnic symbol, classifying.

О. В. Сахарова

Національна музична академія України

імені П. І. Чайковського

**ВВЕДЕННЯ ALTER EGO ЯК ПРИЙОМ МОДЕЛЮВАННЯ
МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕРСОНАЖА
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ)**

У статті проаналізовано прийом введення “Другого Я”, тобто alter ego, як спосіб конструювання мовної особистості персонажа. Розглянуто діалоги персонажа зі своїм іншим “Я” та участь обох дійових осіб у комунікативному процесі з іншими персонажами, що інтерпретовано як внутрішні та зовнішні комунікативні моделі. Відзначено консонансні та дисонансні стосунки alter ego з самим персонажем як спосіб розкриття його мовної особистості – або цілісної, самодостатньої (при консонансних стосунках), або “проблемної”, з глибокими внутрішніми розладами (при дисонансних стосунках).

Ключові слова: мовна особистість персонажа, внутрішні комунікативні моделі, зовнішні комунікативні моделі, консонансні та дисонансні відношення.

Про роль мови у визначенні феномена людини неодноразово писали науковці, на що звертав особливу увагу К. Ажеж у передмові до першого видання своєї книги [1, с. 11–14]. Проте численні напрями дослідження мовної особистості лише частково висвітлюють питання складного взаємозв'язку світу, людини і мови. Звернення до тенденцій моделювання